

Перспективи розвитку бібліотек науково-дослідних установ НАН України у цифровому середовищі

28 травня 2015 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся черговий семінар «Основні тенденції розвитку бібліотек в електронному середовищі» для керівників бібліотек науково-дослідних установ НАН України.

З доповіддю «Основні завдання та напрями діяльності бібліотек в умовах комплексних змін інформаційного середовища» виступив голова Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, академік **О. С. Онищенко**. Він наголосив, що в епоху формування суспільства знань, стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, для піднесення діяльності наукових бібліотек на якісно новий рівень необхідні докорінні зміни в роботі, пошук нових форм і методів обслуговування користувачів, інформаційної підтримки основних напрямів діяльності установ. Для досягнення цієї мети, на думку доповідача, необхідно вирішити комплексне завдання:

- створити потужні галузеві бібліотечно-інформаційні ресурси шляхом: забезпечення вичерпного формування бібліотечних фондів доку-

ментами на всіх видах носіїв інформації за профілем діяльності установ; організації електронних каталогів, баз даних (бібліографічних, бібліометричних, біобібліографічних тощо); надання доступу до мережевих ресурсів вітчизняних та світових виробників інформації як передплатних, так і відкритого доступу. Тобто забезпечити гармонійне поєднання всіх видів ресурсів шляхом володіння чи доступу до них;

- перебудувати систему інформаційного обслуговування наукових установ з урахуванням потреб і запитів як індивідуальних, так і колективних користувачів (відділів, секторів, груп виконавців проектів). Спрямувати її на забезпечення інформаційного супроводу наукових досліджень, інноваційних тем, державних цільових програм. Необхідне збагачення форм і методів інформаційної діяльності, зокрема підготовка аналітичних документів за запитом користувачів, надання науковцям нових форм релевантної інформації безпосередньо на їх власний комп'ютер, мобільний телефон тощо. Бібліотекар повинен перебрати

на себе функції навігатора та консультанта по ресурсах Інтернету, допомогати науковцям їх ефективно використовувати, безпосередньо відбирати з мережі та оперативно надавати достовірну, новітню інформацію. Зважаючи на матеріально-технічні труднощі інститутів, доцільно організувати максимально ефективного користувача комп'ютерною технікою, у т. ч. її багатозмінне використання;

- виходячи з того, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, ускладнення запитів користувачів висувають нові вимоги до кваліфікації кадрів бібліотек НДУ, бібліотекар має стати бібліотекарем-інформацієзнавцем широкого профілю, реальним учасником інноваційних процесів, безперервно науково зростати, проводити дослідження за профілем своєї роботи. Бібліотекарі повинні сприяти авторитету установ, створенню їх позитивного іміджу в інформаційному середовищі, зокрема бути співтворцями інститутських веб-сайтів, творцями бібліотечних та персональних блогів, відстежувати відображення діяльності інституту в електронному середовищі, висвітлювати наукові заходи, забезпечувати масштабну своєчасну презентацію видань співробітників інституту.

Доповідач поставив перед бібліотеками амбітне завдання – до 100-річчя Національної академії наук України підготувати бібліографію праць учених кожного інституту за всі роки його існування, а також спільно видати бібліографію видань НАН України за 100 років.

Про підсумки роботи бібліотек НДУ НАН України за 2014 р. йшлося у доповіді вченого секретаря Інформаційно-бібліотечної ради НАН України **Г. І. Солоїденко**. Охарактеризувавши досягнення бібліотек щодо урізноманітнення форм і методів задоволення інформаційних потреб користувачів; підготовки актуальних бібліографічних та біобібліографічних посібників, доповідачка велику увагу приділила проблемним питанням. Констатувалося зниження основних показників бібліотечної роботи: кількості користувачів, відвідувань бібліотек, книговидачі. Було вказано на об'єктивні труднощі звітнього року. У першу чергу, це скорочення мережі, оскільки п'ять бібліотек залишилося на окупованих територіях Криму, чотири перебувають у тимчасово окупованому Донецьку. Негативно позначилося на основних показниках роботи бібліотек зменшення штатної чисельності працівників НДУ, у т. ч. й

бібліотечних працівників (за 2014 р. – на 18 осіб), а також те, що половина бібліотек працювала неповний робочий тиждень, за скороченим графіком, співробітники відправлялися у відпустки за власний рахунок. Не відбулося поліпшення матеріально-технічної бази бібліотек, а мораторій на придбання нової комп'ютерної техніки, не сприяв запровадженню автоматизованих бібліотечних систем.

Г. І. Солоїденко також констатувала суттєве зменшення впродовж звітнього року надходжень до бібліотек наукової літератури. Так, фактично припинилося використання такого джерела поповнення бібліотечних фондів, як купівля. Мали місце труднощі з організацією передплати періодичних видань. Затримання коштів Управлінням Державної казначейської служби у зв'язку з ухваленням Постанови Кабінету Міністрів України від 23.04.2014 р. № 117 «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти», завершилося фактично зливом передплати на друге півріччя звітнього року для багатьох бібліотек НДУ НАН України.

Через відсутність коштів на поштові витрати значно зменшився обсяг книгообміну з вітчизняними та зарубіжними бібліотеками, науковими установами. Майже 40 % бібліотек НДУ НАН України взагалі не проводили книгообмін у звітньому році. Окремі бібліотеки повідомили в своїх річних звітах, що поповнення фондів здійснювалося в основному завдяки дарам вчених та юридичних осіб.

Доповідачка відзначила недостатню ефективність використання електронних ресурсів, зокрема передплачених НБУВ БД світових постачальників інформації. Також акцентувався увага на необхідності системної роботи щодо використання ресурсів Інтернету, представлення інформації про бібліотеки та їх ресурси на веб-сайтах установ. Цією можливістю скористалися лише 48 бібліотек, 19 з них надали тільки мінімум інформації: коротку історичну довідку, відомості про послуги та режим роботи. Г. І. Солоїденко повідомила, що, зважаючи на недостатню комп'ютерну базу окремих бібліотек, НБУВ готова розмістити їх ЕК та інші електронні продукти на своєму порталі.

Одне із актуальних питань, яке викликало підвищений інтерес в учасників семінару, це правове регулювання діяльності бібліотек в електронному середовищі.

Інформація завідділу з охорони інтелектуальної власності НБУВ **О. Г. Кириленка** стосувалася пи-

тань дотримання бібліотеками авторського права в процесі бібліотечно-інформаційної діяльності, зокрема формування бібліотечно-інформаційних фондів, обслуговування користувачів. У виступі було дано відповіді на конкретні питання, що виникають у практичній роботі бібліотек, зокрема, щодо права на репрографічне відтворення документів, оцифрування видань з метою збереження оригіналів, а також для обслуговування користувачів бібліотеки, абонентів ЕДД тощо.

Доповідач також зауважив, що оскільки працівники бібліотек створюють об'єкти інтелектуальної власності: бібліографічні покажчики, друковані каталоги, бази даних, електронні аналітичні матеріали тощо – необхідний захист їх авторських прав. З цією метою в інститутах НАН України створено підрозділи з охорони інтелектуальної власності. Відповідний підрозділ НБУВ також готовий надати усю необхідну допомогу бібліотекам академічної мережі.

Велику увагу учасники семінару приділили розкриттю тематики, пов'язаної з формуванням бібліотечно-інформаційних ресурсів, організацією обмінного фонду бібліотеки, книгообміном та перерозподілом літератури.

Головний бібліотекар відділу наукової організації бібліотечно-інформаційних процесів НБУВ **О. В. Полякова** у своєму виступі, що супроводжувався комп'ютерною презентацією, розповіла про зарубіжні електронні ресурси, доступні бібліотекам України безкоштовно або за низькою вартістю. Це бази даних: HINARI, OARE, AGORA, ARDI, підготовлені ООН та її спеціалізованими організаціями. Крім того доповідачка рекомендувала для використання бібліотекам НДУ НАН України БД відкритого доступу «Directory of Open Access Journals», «Journal Donation Project». Вказувалося також на можливість одержання тестового доступу до згаданих ресурсів тривалістю до шести місяців, а також вільного доступу до окремих інформаційних ресурсів кожної БД.

Важливим джерелом поповнення зарубіжними документами бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ та бібліотек науково-дослідних установ є міжнародний книгообмін (МКО), який НБУВ здійснює нині з 717 науковими установами 68 країн світу. Він є однією з форм культурного та наукового співробітництва бібліотек, що проводиться за взаємовигідними двосторонніми угодами на безвалютній еквівалентній основі, сприяє розповсюдженню українських видань за кордоном,

знайомить зарубіжних читачів з досягненнями вітчизняної науки.

Про стан МКО, проблеми, пов'язані з фінансовими труднощами НБУВ та бібліотек-партнерів, а також пошук виходу із ситуації обмеженого бюджетного фінансування йшлося у доповіді т. в. о. керівника Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ **Л. А. Пестрецової**.

Доповідачка повідомила, що НБУВ здійснює централізоване комплектування бібліотек НДУ НАН України зарубіжними виданнями, у т. ч. й документами, одержаними через міжнародний книгообмін. У 2014 р. бібліотекам мережі було передано 3307 прим. зарубіжних документів: 220 прим. книг, 2541 прим. наукових журналів, 432 прим. дисертацій, 22 компакт-диски. Попри те, що упродовж останніх 5 років спостерігається тенденція до зменшення показників МКО, книгообмін залишається важливим джерелом поповнення фондів бібліотек академічної мережі, підґрунтям для організації інформаційного забезпечення фундаментальних і прикладних наукових досліджень.

Аналіз роботи бібліотек НДУ з питань забезпечення відбору і передачі до НБУВ документів на депозитарне зберігання здійснила зав. сектора депозитарного фонду НБУВ **О. Ю. Кірданова**. Загалом позитивно оцінюючи роботу бібліотек, які у минулому році запропонували на депозитарне зберігання 6,5 тис. прим. документів, що у 2,5 раза більше порівняно з попереднім роком, доповідачка вказала на недопрацювання у цьому напрямі окремих бібліотек та окреслила завдання бібліотечним підрозділам на перспективу.

О. Ю. Кірданова також торкнулася роботи з обмінними фондами у бібліотеках наукових установ. Вони на початок 2015 р. нараховують майже 264 тис. прим. документів. Проте, щорічно перерозподіляється між бібліотеками лише 11% видань, призначених для обміну. Доповідачка поділилася досвідом окремих бібліотек з ефективного інформування про склад обмінних фондів, у т. ч. представлення списків документів для обміну на веб-сайтах установ, та запропонувала бібліотекам розмішувати свої інформаційні обмінні списки на сайті НБУВ.

Відомо, що основою фондів багатьох бібліотек НДУ НАН України стали колекції її засновників, бібліофільська спадщина провідних вчених інститутів. Сьогодні у бібліотеках зберігаються і використовуються понад 60 особових зібрань і колекцій. Більшість з них активно поповнюється;

крім того, щорічно наші науковці передають у дар бібліотекам нові цінні книжкові зібрання. Тому учасники семінару з великим інтересом вислухали повідомлення про позитивний досвід створення, зберігання бібліотечних колекцій та особових бібліотек у НБУВ, яким поділилася зав. відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ **О. С. Рабчун**.

Тема доповіді зав. відділу реферування наукової інформації НБУВ **Н. Я. Зайченко** «Наукова періодика НАН України у національних реферативних ресурсах». Вона повідомила, що станом на 20.05.2015 р. загальнодержавна база даних «Україніка наукова» нараховує 558 941 запис. Щорічне зростання кількості записів відбувається, насамперед, за рахунок розширення спектра наукових періодичних і продовжуваних видань, що друкуються на теренах України. Їх кількість на сьогодні становить близько 1,4 тис. назв. Реферування основної частини періодичних і продовжуваних видань здійснюється Інститутом проблем реєстрації інформації (ІПРІ) НАН України, який відповідальний за опрацювання цих матеріалів, частина реферується в НБУВ, решта – на засадах кооперативної співпраці, іншими учасниками такої взаємодії, зокрема, Національною науковою медичною бібліотекою України (опрацьовує 10 назв медичних журналів), Державною науково-педагогічною бібліотекою ім. В. О. Сухомлинського (34 назви наукових часописів з педагогіки та психології), а також понад 200 редакціями, які надсилають матеріали в електронному вигляді до служб реферування НБУВ або ІПРІ.

Доповідачка наголосила, що забезпечити повне відображення вітчизняної наукової продукції у реферативних ресурсах сьогодні неможливо. Ускладнює роботу те, що в періодичних і продовжуваних виданнях, особливо соціально-гуманітарної спрямованості, до недавнього часу не надавалися анотації (реферати, резюме); спостерігалися суттєві затримки їх виходу у світ (1,5–2 роки); редакціями невчасно надсилалися матеріали в електронному вигляді або ж взагалі припинялося їх надсилання, навіть, якщо були укладені угоди про співпрацю з НБУВ або ІПРІ.

Н. Я. Зайченко звернулася до присутніх керівників бібліотек науково-дослідних установ НАН України з проханням і пропозицією водночас – взяти участь у формуванні реферативних ресурсів або ж допомогти налагодити співпрацю з редакціями тих видань НАН України, які не відображені в реферативній БД «Україніка наукова» та, відповідно, в

УРЖ «Джерело». Це важливо тому, що на сьогодні БД є національним інформаційним ресурсом України, доступним широкому читачьому загалу (і в мережі Інтернет, і в друкованому вигляді), він сприяє входженню України у міжнародну систему наукових електронних комунікацій.

Керівник сектора обслуговування дистанційних користувачів відділу технологій дистанційного обслуговування **Н. В. Добра** в своєму виступі приділила увагу пріоритетним напрямам роботи підрозділу. Зокрема, вона ознайомила учасників семінару з колекцією веб-ресурсів політематичного змісту – «Інтернет-навігатором НБУВ». Базою для формування цього ресурсу є електронні й довідкові видання, представлені в мережі Інтернет, а саме: енциклопедії, словники, електронні бібліотеки, електронні каталоги бібліотек, електронні колекції карт, бібліографічні покажчики, реферативні огляди, інституційні репозитарії. Доповідачка поінформувала про створення нового розділу колекції – «Джерела наукової інформації», відмінною особливістю структури якого є зорієнтованість на тематику наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук НАН України.

Було також продемонстровано учасникам семінару новий ресурс – «Наукові реферативні огляди», створення якого розпочалося у 2014 р. Його формування здійснюється на основі затверджених Президією НАН України «Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014–2018 рр.».

Н. В. Добра нагадала, що з 2012 р. НБУВ надає безоплатну послугу з адресно-цільового інформування індивідуальних та колективних користувачів, серед яких наукові установи та бібліотеки системи НАН України, про щотижневі нові надходження видань до фондів НБУВ. Вона запропонувала керівникам та провідним фахівцям бібліотек активно долучатися до визначення інформаційних пріоритетів відповідно до профілю установи та підтримувати постійний зворотний зв'язок з фахівцями НБУВ.

Важливим питанням роботи бібліотек НДУ НАН України є забезпечення збереження інформаційних ресурсів. З інформацією про організацію наукового та нормативно-методичного супроводу процесів збереження найцінніших документів НБУВ та бібліотек НДУ НАН України в рамках

науково-дослідної роботи, що розробляється у Центрі консервації і реставрації НБУВ, виступила провідний бібліотекар НБУВ **Л. П. Загока**. Вона повідомила, що реалізація зазначеного здійснюватиметься у двох напрямках: анкетування керівників бібліотек для вивчення стану збереження бібліотечного фонду та апробація методики і технології обстеження бібліотечних фондів у бібліотеках науково-дослідних установ НАН України.

Доповідачка надала зразки анкети та познайомила з методикою проведення наукового дослідження. Згодом такі анкети будуть надіслані всім бібліотекам академічної мережі. За результатами обстежень складатимуться акти, перевіреним бібліотекам надаватимуться конкретні рекомендації щодо поліпшення режимів зберігання фондів, буде сформована база даних результатів вивчення стану фондів бібліотек НДУ НАН України.

Правові питання захисту трудових колективів були темою виступу заступника голови ЦК профспілки НАН України **Є. І. Меркулова**. Він відповів на численні запитання учасників зібран-

ня, у т. ч. й щодо майбутніх змін пенсійного законодавства (нарахування наукових пенсій, перерахунку пенсій та ін.), перспектив змін посадових окладів бібліотечних та наукових співробітників, можливостей одержання надбавок і премій. Учасники семінару отримали роз'яснення стосовно порядку надання відпустки без збереження заробітної плати, яка стала актуальною як для співробітників бібліотек НДУ НАН України, так і НБУВ.

Учасники семінару мали змогу обмінятися думками щодо вирішення усіх порушених проблемних питань. У процесі роботи семінару також можна було одержати особисті консультації спеціалістів відділу наукової організації бібліотечно-інформаційних процесів та центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ стосовно проведення перевірок (переобліків) фондів, оформлення їх результатів, відбору та списання видань, інших важливих питань діяльності бібліотек.

Софія Смуь,
гол. бібліотекар НБУВ